

ნაწილობრივი დარეზერვების სისტემის ფუნდამენტური პრობლემები

ხიდაშელი მირზა – ასოცირებული პროფესორი, ეკონომიკის დეპარტამენტი, ქუთაისის უნივერსიტეტი, ქუთაისი, საქართველო

The Fundamental Problems of Fractional Reserve Banking

Khidasheli Mirza – Associate Professor, Department of Economics, Kutaisi University, Kutaisi, Georgia

Abstract

Introduction and aim: Finances are one of the most important sphere of persons' social life. It raised and developed on the ground of a labor division. Ancient man had not any needs of financial literacy, but without it, there are now ways in modern society. Low level of financial literacy creates mistakes and errors in financial system and in society as whole. Errors in the money and credit theory could create disasters like Great Depression and its logical aftermath WWII. In addition, it should be mentioned that, after money and credit, banks are one of the most important creation of humankind.

The aim of the given research is to highlight the most important errors of money and credit theory. Beyond the theoretical analyses, the research includes historical and juridical aspects of the fractional reserve banking. I want to show how were credit and deposit considered by Roman law and why it deteriorated by time to time.

Research methodology: Praxeology.

Results and implications: Roman law precisely explained that, irregular deposit is not and could not be a credit. On June 12, 1927, the Court of Paris convicted a banker for the crime of misappropriation for having used, as was the common practice in banking, funds deposited with him by a client. From the antique Rome to the XX, continental European laws explained fundamental difference between irregular deposit and credit. In theory, it is impossible to equalize credit to irregular deposit. In the case of credit, we have temporary change of ownership. The debtor has legitimacy to dispose given money. In contrast, the case of irregular deposit we have not any change of ownership or disposal.

Conclusion: The legitimacy of fractional reserve banking had emerged post-factum, but as a banking practice, it existed from the inception. In the banks violated an irregular deposit contracts by disposing part of the funds for earning a profit. The violation had local character and different level, so bank panics were individual cases for particular banks and did not create similar problems for the banking system as whole. After legally adopting, the practice become the standard for banking system as whole.

Keywords: Credit, Deposit, Fractional Reserve Banking.

აბსტრაქტი

შესავალი და მიზანი: ფინანსები, ადამიანის საზოგადოებრივი ცხოვრების უმნიშვნელოვანესი ასპექტია. მისი წარმოშობა და განვითარება შრომის დანაწილების პარალელურად ხდებოდა. საზოგადოების განვითარების პრიმიტიულ ეტაპზე ადამიანს არ ჰქონდა ფინანსური განათლების აუცილებელი საჭიროება, თუმცა განვითარების მიმდინარე ეტაპისათვის ფინანსური განათლება პირდაპირ კავშირშია მატერიალურ წარმატებასთან. ფინანსური განათლების დაბალი დონე ქმნის და ასაზრდოებს საფინანსო სისტემაში არსებულ ხარვეზებსა და შეცდომებს, რომელიც საბოლოო ჯამში მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე. ფულისა და კრედიტის თეორიაში არსებული შეცდომები ქმნიან დიდი დეპრესიისა და მსოფლიო ომების მასშტაბის საკაცობრიო პრობლემებს. ფულისა და კრედიტის შემდეგ, ბანკები განეკუთვნებიან კაცობრიობის ერთერთ უმნიშვნელოვანეს ინსტიტუციურ ქმნილებას.

კვლევის მიზანია ფულისა და კრედიტის თეორიაში არსებული უმნიშვნელოვანესი ხარვეზების წარმოჩენა. თეორიული კვლევის, მიღმა ნაშრომში წარმოდგენილია, ნაწილობრივი დარეზერვების საბანკო პრაქტიკის სამართლებრივი და ისტორიული ასპექტები. ნაშრომში ასახულია, რომაული სამართლებრივი სისტემიდან დღემდე, თუ როგორ უარესდებოდა საკრედიტო და სადეპოზიტო ურთიერთობებს შორის არსებული განსხვავებების გამმიჯვრელები სამართლებრივი ნორმები.

კვლევის მეთოდოლოგია: პრაქსეოლოგია.

შედეგები და გამოყენება: რომაული სამართალი ნათლად მკაფიოდ ამბობდა, რომ ატიპური დეპოზიტი არ შეიძლება განხილულ იქნას როგორც კრედიტი. 1927 წლის 12 ივნისს პარიზის სასამართლომ დამნაშავედ სცნო ბანკირი, რომელმაც კლიენტთან შეუთანხმებლად განკარგა ამ უკანასკნელის სადეპოზიტო ანგარიშზე რიცხული თანხები. ძველი რომიდან მეოცე საუკუნის შუახანებამდე, კონტინენტური ევროპის სამართლებრივი სისტემა მიჯნავდა ატიპურ სადეპოზიტო შეთანხმებას საკრედიტო შეთანხმებისგან. თეორიული თვალსაზრისით არსებული განსხვავებების გამო შეუძლებელია ატიპური დეპოზიტისა და საკრედიტო შეთანხმების უფლებრივი გათანაბრება ერთმანეთთან. კრედიტის შემთხვევაში საქმე გვაქვს, საკუთრების უფლების დროებით ცვლილებასთან, მაშინ როცა ატიპური სადეპოზიტო შეთანხმების დროს საუბარია საკუთრების სხვა პირისათვის მიბირებაზე მისი უსაფრთხოების მიზნით და ისე, რომ არ შეუზღუდოს კლიენტის მხრიდან საკუთრების ფლობისა და განკარგვის უფლება.

დასკვნა: ნაწილობრივი დარეზერვების სისტემის ლეგიტიმაცია განხორციელდა პოსტ-ფაქტუმ, მაგრამ საბანკო პრაქტიკის სახით იგი მანამდეც არსებობდა. ბანკები არღვევდნენ ატიპური სადეპოზიტო შეთანხმების პირობებს და მოგების მიღების მიზნით განკარგავდნენ კლიენტთა პერმანენტულ საკუთრებაში არსებულ დეპოზიტებს. აღსანიშნავია, რომ ამ პრაქტიკას ჰქონდა ინდივიდუალური სახე ცალკეული ბანკების მხრიდან და არ ატარებდა სისტემურ ხასიათს, შესაბამისად საბანკო პანიკებზეც ატარებდნენ ლოკალურ, კონკრეტული ბანკის მასშტაბის პრობლემის სახეს და არა სისტემურ ხასიათს. ნაწილობრივი დარეზერვების ლეგალიზაციის შემდეგ, პრობლემა მიიღო სისტემური ხასიათი.

საკვანძო სიტყვები: კრედიტი, დეპოზიტი, ნაწილობრივი დარეზერვების სისტემა

1. ნაწილობრივი დარეზერვების სისტემა

თანამედროვე მსოფლიოს საფინანსო კანონმდებლობის მიხედვით, საბანკო დეპოზიტზე განთავსებული თანხა აღარ წარმოადგენს დეპოზიტორის საკუთრებას, იგი უკვე ეკუთვნის ბანკს და დეპოზიტორი სანაცვლოდ იღებს აქტივს, რომელსაც ეწოდება სადეპოზიტო ანგარიში (მიმდინარე ან შემნახველი). აღნიშნული დეპოზიტი ბანკის ბალანსში აისახება როგორც ვალდებულება, რის საფუძველზეც ბანკს აქვს ლეგალური უფლება მინიმალური სარეზერვო მოთხოვნის დაცვით გასცეს სესხები. უმეტეს შემთხვევებში მინიმალური სარეზერვო მოთხოვნის კოეფიციენტი შეადგენს 1/10, რაც ნიშნავს რომ დეპოზიტზე არსებული ყოველი 100□-ის საფუძველზე ბანკს შეუძლია გასცეს 90\$ ლარის კრედიტი.

დავუშვათ, რომ ბანკი არ ინახავს ჭარბ რეზერვებს ე.ი. იგი სრულად 90□ გასცემს სესხის სახით. უნადლო ანგარიშსწორების პირობებში, აღნიშნული 90□ ისევე მოხვდება დეპოზიტზე რომელიმე კომერციულ ბანკში, რომელიც დაარეზერვებს რა 9□, 81□-ს ისევე გასცემს სესხად. აღნიშნული პროცესი გაგრძელდება შესაძლებელია მანამ სანამ, საწყის დეპოზიტზე არსებული 100□-ის საფუძველზე ნაწილობრივი დარეზერვების სისტემა არ „შექმნის“ $100□ / 0.10 = 1000□$. ანუ რეალურად არსებული 100□-ის საფუძველზე, ნაწილობრივი დარეზერვების სისტემას შეუძლია შექმნას 1000□, მაშინაც კი როცა აღნიშნული რაოდენობის ფული მიმოქცევაში ჯერ კიდევ არ არსებობს. ნაწილობრივი დარეზერვების სისტემის მიერ „ფულის შექმნის“ ამ პროცესს თანამედროვე ლიტერატურასა და პრესაში ფულადი მულტიპლიკატორის სახელით მოიხსენიებენ.

ნაწილობრივი დარეზერვების სისტემის თეორიული საფუძვლების გაუმართაობა, მხოლოდ ზემოაღნიშნული ეკონომიკური და საფინანსო ხასიათის ხარვეზებით არ შემოიფარგლება. სისტემას მნიშვნელოვანი სამართლებრივი ტიპის ხარვეზები აქვს, რომელიც განაპირობებს კიდევ მის შიგა წინააღმდეგობებსა და კრიზისულ ბუნებას, რაც პერიოდულად ვლინდება კაცობრიობის საფინანსო ცხოვრებაში. უკანასკნელი ასეთი შემთხვევა 2015 წელს საბერძნეთში განვითარდა, როდესაც საბერძნეთის სუვერენულ ვალთან დაკავშირებული კრიზისის ფონზე შეიზღუდა ბანკომატებიდან თანხის განაღდების უფლება, კერძოდ დაწესდა განაღდების ზედა ზღვარი. ანუ კერძო მესაკუთრეებს შეეზღუდათ საკუთარი მიმდინარე ანგარიშების თავისუფლად განკარგვის საშუალება. სუვერენულ ვალსა და მიმდინარე ანგარიშებზე კერძო პირების მიერ განთავსებულ თანხებს შორის არსებით კავშირი არ არსებობს, შესაბამისად ბუნებრივია

სუვერენული ვალის კრიზისი ვერ გახდებოდა აღნიშნული შეზღუდვის არსებით მიზეზი. კაპიტალის კონტროლის ამ ღონისძიების მთავარი მიზეზი ბანკებში, მიმდინარე ანგარიშების განაღდებისათვის საკმარისი ფულის არ არსებობა იყო. ანუ, კომერციულ ბანკებს არ გააჩნდათ მათთან, მიმდინარე ანგარიშებზე რიცხვული თანხების განაღდების რესურსი, ხოლო სახელწმიფოს სუვერენული ვალის კრიზისმა საფინანსო სისტემის მიმართ შეასუსტა ნდობა, ნდობის შესუსტებამ გააჩინა ბანკებიდან მიმდინარე ანგარიშების გადინების საფრთხე და გააშიშვლა არსებული რეალობა, სადაც ბანკები უუნარონი არიან სრულად გაანაღდონ მიმდინარე ანგარიშები.

პრობლემის არსის სიღრმისეული გააზრებისთვის აუცილებელია, კიდევ ერთხელ განვიხილოთ თუ რა განსხვავებაა კრედიტსა და დეპოზიტს შორის, რატომ ითვლება ლეგიტიმურად კერძო საკუთრების (ამ შემთხვევაში მიმდინარე ანგარიშების) განკარგვის შეზღუდვა.

2. კრედიტისა და დეპოზიტის აღრევა

კრედიტის კლასიკური განმარტება გულისხმობს გარკვეული დროით გაცემულ სესხს, რომელიც უკან უნდა დაბრუნდეს გარკვეულ სარგებელთან ერთად. ფუნდამენტური განსხვავებების მიხედვით განარჩევენ ორი ტიპის კრედიტს:

- Loan for use - რაც გულისხმობს დროებით სარგებლობაში ნივთის აღებას და შეთანხმებულ ვადაში ექსპლოატაციის შემდეგ მის უკან დაბრუნებას.
- Loan for consumption - გულისხმობს სესხად გაცემული საკუთრების გახარჯვას და შეთანხმებული დროის შემდეგ იგივე რაოდენობრივი და ხარისხობრივი მაჩვენებლების მქონე საკუთრების უკან დაბრუნებას.

განარჩევენ ორი ტიპის სადეპოზიტო შეთანხმებას. დეპოზიტზე შესაძლოა ინახებოდეს როგორც ფერწერული ტილო ასევე ფული, ოქროს ზოდები და ა.შ. ორივე შემთხვევაში საკუთრების დაცვა და უსაფრთხოება წარმოადგენს დეპოზიტორის მიზანს, თუმცა არსებობს საყურადღებო განსხვავება. როცა დეპოზიტზე ინახავთ სპეციფიკურ ნივთს მაგალითად რემბრანდტის ნამუშევარს თქვენ ნებისმიერ დროს შეგიძლიათ მასზე ხელმისაწვდომობა გქონდეთ, თუმცა თუ თქვენ დეპოზიტზე ინახავთ ფულად ერთეულებს თქვენ არავინ მოგცემთ გარანტიას, რომ ზუსტად თქვენს მიერ დეპონირებულ ფულის კუპიურას მიიღებთ უკან, რადგან თქვენთვის არანაირ მნიშვნელობას არ წარმოადგენს ფულადი კუპიურის ნომერი. მთავარია თქვენ მიიღოთ იგივე ვალუტა და იმავე რაოდენობით. მაგალითად თუ შეინახავთ 1\$ მილიონს თქვენ უფლება გაქვთ მიიღოთ 1\$ მილიონი და არანაირი მნიშვნელობა არ აქვს კუპიურები არის თუ არა ზუსტად იდენტური. შემთხვევას როცა თქვენ დეპოზიტზე შეინახეთ რემბრანტის ნამუშევარი ეწოდება Regular deposit. ხოლო შემთხვევას, როცა დეპოზიტზე განათავსეთ ფული, ოქროს ზოდები და ა.შ. ეწოდება Irregular deposit. მიუხედავად ზემოაღნიშნულ სადეპოზიტო შეთანხმებებს შორის არსებული განსხვავებისა დეპოზიტის შინაარსი და ბუნება ამით არ იცვლება.

თუ თქვენ გაქვს ე.წ. Regular deposit ტიპის შეთანხმება და თქვენს მიერ უსაფრთხოებისა და დაცვისათვის მიზარებულ ფერწერულ ტილოს დეპოზიტარი გაასხვისებს სარგებლის მიღების მიზნით, ქმედება ბუნებრივი შეფასდება კრიმინალურ აქტად. ანალოგიურად Irregular deposit ტიპის შეთანხმებისას, თუ თქვენს მიერ მიზარებულ ფულს დეპოზიტარი გახარჯავს ან გაასესხებს სარგებლის მიღების მიზნით, ისე რომ ზღუდავს დეპოზიტორების უფლებას ჰქონდეთ წვდომა საკუთარ ფულზე ნებისმიერ დროს წარმოადგენს იგივე დარღვევას, რაზეც Regular deposit ტიპის შეთანხმებაზე საუბრისას მოყვანილ მაგალითში უკვე განვიხილეთ.

მეოცე საუკუნის ევროპული სასამართლო აღიარებდა დეპოზიტარების მიერ 100% რეზერვის შენარჩუნების აუცილებლობას. 1927 წლის 12 ივნისს პარიზის სასამართლომ დამნაშავედ სცნო ბანკირი, რომელმაც სარგებლის მიღების მიზნით განკარგა მასთან დეპონირებული ფული, რაც თავის მხრივ წარმოადგენდა სტანდარტულ საბანკო პრაქტიკას. 1934 წლის 4 იანვარს იგივე სასამართლომ მსგავს შემთხვევასთან დაკავშირებით გამოიტანა ანალოგიური გადაწყვეტილება. აღსანიშნავია, რომ როდესაც Bank of Barcelona აღმოჩნდა ფინანსურ კრიზისში, 1928 წლის 21 ივნისს ბარსელონას სასამართლომ დააკმაყოფილა საბანკო ანგარიშების მფლობელთა სარჩელი მათ დეპოზიტორებად აღიარებასთან დაკავშირებით.[1] გაკოტრების პროცესში მათ მიენიჭა უფლება მათი წილის შესაბამის აქტივებზე. სასამართლო გადაწყვეტილების

საფუძველს წარმოადგენდა კლიენტთა საკუთრების უფლება მათ სადეპოზიტო ანგარიშებზე. აღნიშნული სასამართლო გადაწყვეტილებები მიუთითებდა, რომ დეპოზიტარი ვალდებული იყო დეპოზიტორის მოთხოვნის შესაბამისად სრულად ან ნაწილობრივ, შესაბამისი მოთხოვნისთანავე გაენაღდებინა კლიენტის ანგარიშზე არსებული ფული. თუ სადეპოზიტო შეთანხმება გულისხმობდა ანგარიშის მოთხოვნისთანავე განაღდებას, დეპოზიტარს არ ჰქონდა უფლება მასთან განთავსებული ფული გამოეყენებინა საკუთარი მიზნებისთვის შეთანხმების პირობების უზრუნველსაყოფად საჭირო რეზერვების შექმნის გარეშე.

ატიპური დეპოზიტის ბუნებასთან დაკავშირებით მკაფიო და სრულყოფილ განმარტებას გვთავაზობს ავსტრიული ეკონომიკური სკოლის ერთერთი ფუძემდებელი ლუდვიგ ფონ მიზესი. მისი შეფასებით ატიპური დეპოზიტის წარმოდგენა რაიმე ტიპის საკრედიტო შეთანხმებად არის შეუძლებელი, რადგან აღნიშნული ტიპის შეთანხმება არ გულისხმობს, დღეს ჩვენს ხელთ არსებული საქონლისა და მომსახურების დათმობას მომავალში მისაღები საქონლისა და მომსახურების სანაცვლოდ. ატიპური სადეპოზიტო შეთანხმებისას დეპოზიტარისათვის მიზარებული აქტივი (ოფიციალურად) კვლავ რჩება დეპოზიტორის განკარგულებაში. დეპოზიტორს მისი განკარგვა შეუძლია ნებისმიერ დროს მთლიანად ან ნაწილობრივ. შესაბამისად აქ საუბარია არა მიმდინარე აქტივის მომავალში მისაღებ აქტივში გაცვლაზე, არამედ მიმდინარე აქტივის ფლობის ფორმის ცვლილებაზე. აქტივის მფლობელი და განმკარგველი რჩება უცვლელი, თუმცა მის უსაფრთხოებაზე ზრუნვა, როგორც მომსახურება ეკისრება დეპოზიტარს. სწორედ ამიტომ ატიპური სადეპოზიტო შეთანხმება არ განეკუთვნება საკრედიტო შეთანხმების სახეობას.[2]

განსხვავებით ატიპური სადეპოზიტო შეთანხმებისგან, საკრედიტო შეთანხმების დროს დეპოზიტორი მის ხელთ არსებულ ფულად ფონდებს დეპოზიტარს გადასცემს გარკვეული ვადით და სარგებლის მიღების პირობით, შესაბამისად თმობს მისი განკარგვის უფლებას. აღნიშნულ შეთანხმებაში სარგებლის პირობის არსებობა სრულიად ბუნებრივია რადგან, წინააღმდეგ შემთხვევაში რთულად თუ მოიძებნებოდა შესაძლებლობა კრედიტის მაძიებელს მიეღო მისთვის სასურველი ფულადი ფონდები, შესაბამისი ეკონომიკური მოტივაციის არ არსებობის გამო. მიმდინარე აქტივის დათმობა შეთანხმებულ დროში უფრო დიდი აქტივის მიღების პირობით წარმოადგენს ხელშეკრულების საკრედიტო შეთანხმებად განხილვის აუცილებელ პირობას.

დეპოზიტარისათვის, სუბიექტური და კომერციული ინტერესებიდან გამომდინარე მნიშვნელოვანია ატიპური სადეპოზიტო შეთანხმება განიხილოს როგორც საკრედიტო შეთანხმება, წინააღმდეგ შემთხვევაში მას არ ექნებოდა უფლება კრედიტით მიღებული ფულადი ფონდები და ატიპური დეპოზიტების სახით მიღებული ფონდები არ გაემიჯნა ერთმანეთისაგან. აღნიშნული განმასხვავებელი ზღვრის წაშლით დეპოზიტარი ზრდის საკუთარ საკრედიტო პოტენციალს, თუმცა რისკის ქვეშ აყენებს ატიპური სადეპოზიტო შეთანხმებით ნაკისრ ვალდებულებებს. საყურადღებოა, რომ თუ საკრედიტო შეთანხმებისათვის სარგებლის პირობა წარმოადგენს სრულიად ბუნებრივ მოვლენას, ატიპური სადეპოზიტო შეთანხმებაში მის არსებობა წარმოადგენს აბსურდს და ამ შეთანხმების შინაარსის საწინააღმდეგო მოვლენას. სამართლებრივი პოზიციიდან სრულიად აბსურდულია დეპოზიტარის მხრიდან დეპოზიტორისათვის სარგებლის გადახდა ატიპური სადეპოზიტო შეთანხმებისას თუ იგი არ არღვევს ამ შეთანხმების პირობებს. დეპოზიტარი იღებს ვალდებულებას დაიცვას დეპოზიტორის ფულადი ფონდები, ხოლო დეპოზიტორი იტოვებს უფლებას სრულად განკარგოს ეს ფონდები ნებისმიერ დროს. გაუგებარია რის სანაცვლოდ უნდა გადაუხადოს დეპოზიტარმა დეპოზიტორს სარგებელი, როცა თავად შეთანხმების პირობების კეთილსინდისიერად შესრულების შემთხვევაში ამ გარიგებიდან არანაირ სარგებელს არ იღებს. უფრო მეტიც, სრულიად წარმოუდგენელია დეპოზიტარმა ატიპური სადეპოზიტო შეთანხმებით ნაკისრი ვალდებულებებისათვის არ მოითხოვოს სარგებელი. აღნიშნულ შეთანხმებაში სარგებლის პირობის გარეშე დეპოზიტარს აქვს მხოლოდ მოვალეობები და არანაირი ეკონომიკური დაინტერესება.

ატიპურ სადეპოზიტო შეთანხმებასა და საკრედიტო შეთანხმებას შორის არსებული ფუნდამენტური განსხვავებები, რომელზეც ზემოთ უკვე ვისაუბრეთ, მკაფიოდ იყო განსაზღვრული ჯერ კიდევ რომაულ სამართალში.

3. საფინანსო ურთიერთობები რომაულ სამართალში

სამართლის სპეციალისტის საქმიანობა რომის იმპერიაში წარმოადგენდა მთელ ხელოვნებას, რომლის საბოლოო მიზანს საზოგადოების ევოლუციის პროცესში ჩამოყალიბებული სამართლებრივი ინსტიტუტების გამოვლენა და აღწერა წარმოადგენდა. აღნიშნულ პროცესში უმთავრესი იყო უნივერსალური სამართლებრივი პრინციპების აღმოჩენა, რომელიც ლოგიკურად ჩამოყალიბდა საზოგადოების წევრთა ურთიერთობის შედეგად. უნდა აღინიშნოს, რომ რომელიც იურისტები წარმოადგენდნენ დამოუკიდებელ სუბიექტებს და არა სახელმწიფო მოხელეებს. მიუხედავად სახელმწიფოს უამრავი მცდელობისა ვერ განხორციელდა თავისუფალი სამართლებრივი პრაქტიკის აღმოფხვრა, ისევე როგორც მისი პრესტიჟისა და დამოუკიდებლობის შელახვა.

იურისპრუდენცია დამოუკიდებელი პროფესია იყო ჯერ კიდევ ქრისტეშობამდე მესამე საუკუნეში. ყველაზე ცნობილი იურისტები იყვნენ მარკუს პორციუს კეიტო და მისი შვილი კეიტო ლიცინუსი. ქრისტეს შობიდან მეორე საუკუნეში მათ რიგებს შეემატა: გაიუსი, პომპონიუსი, აფრიკანუსი და მარსელიუსი. მათი ეპოქებიდან მოყოლებული, ამ იურისტების მიერ მიღებული გადაწყვეტილებები ატარებდნენ იმდენად დიდ პრესტიჟს, რომ რომის სამართალი მთლიანად მიბმული იყო მათ მიერ შექმნილ პრეცედენტებზე.

ატიპური სადეპოზიტო შეთანხმების ფუნდამენტური პრინციპები და ბუნება მათთვის იმთავითვე გასაგები და ცხადი იყო, რაც ისახებოდა კიდევ მათ გადაწყვეტილებებში და ნორმატიულ აქტებში. ატიპური სადეპოზიტო შეთანხმება არ წარმოადგენს აბსტრაქტულ საკითხს. იგი საზოგადოების ცხოვრებისა და ურთიერთობის პროცესში, კოოპერირების შედეგად ჩამოყალიბებული ფენომენია და მისი ბუნების ხელოვნურად შეცვლა ბუნებრივია მნიშვნელოვან სოციალურ პრობლემებს იწვევს.

უნივერსალური სამართლებრივი პრინციპების ჩვენამდე მოღწევაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა იმპერატორმა იუსტინიანემ 528-533წწ. მან კლასიკური რომაულ სამართალს თავი მოუყარა და გააერთიანა ოთხ წიგნში: *The Institutiones, The Digest, The Codex Constitutionum and Novellae*.

The Digest წიგნი 16, თავი 3, პარაგრაფი 24 ატიპურ სადეპოზიტო შეთანხმებასთან დაკავშირებით ამბობს: „მე ამ ხელწერილის შემდგენელი ვწერ მას რათა გაცნობო რაც შენ უნდა იცოდე, 100 მონეტა რომელის დღეს შენ მანდე მე ჩემს განკარგულებაშია და მე მას დაგიბრუნებ დაუყოვნებლივ, ნებისმიერ დროს როცა შენ ისურვებ“

The Digest წიგნი 16, თავი 3, პარაგრაფი 2: „როცა ბანკი თავს აცხადებს გაკოტრებულად პირველ რიგში ყურადღება უნდა დაეთმოს დეპოზიტორებს და არა მათ, რომლებიც ბანკირთან დატოვებული ფულის სანაცვლოდ იღებენ სარგებელს. შესაბამისად, ქონების რეალიზაციის შემდეგ პრივილეგიით სარგებლობენ დეპოზიტორები და პირები რომლებიც იღებდნენ სარგებელს მხედველობაში არ მიიღებიან“

The Digest წიგნი 47, თავი 2, N 67: „ის ვინ იღებს დეპოზიტს და მას იყენებს დეპოზიტის მიღებისას განსაზღვრული მიზნისაგან განსხვავებული მიზნით სჩადის დანაშაულს, ქურდობას“

The Digest წიგნი 47, თავი 2, N52, პარაგრაფი 16: „თუ ვინმე ჩემგან იღებს ფულს რათა გადაუხადოს ჩემს კრედიტორს და თავად რა მართებს იგივე თანხა კრედიტორისაგან უხდის მას ჩემს ფულს თავისი სახელით, სჩადის ქურდობას“

Codex Constitutionum წიგნი 4, თავი 34, N3 : „თუ შენ ინახავ დეპოზიტს, შენ გაქვს მიზეზი მოითხოვო სარგებელი, რადგან დეპოზიტარს ქურდობის გამო არ აძლევ პასუხისგებაში, რადგან იგი გაცნობიერებულად, შენი სურვილის საწინააღმდეგოდ, პირადი სარგებლის მიღების მიზნით იყენებს რა შენს ქონებას სჩადის ქურდობას“.

ზემოაღნიშნული კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ დეპოზიტების მიმღებ პირს აქვს ცდუნება საკუთარი მიზნებისათვის გამოიყენოს უსაფრთხოების მიზნით მიბარებული ფული. აღნიშნული ქმედების გამო ზოგჯერ დეპოზიტორი ვერ ახერხებს განკარგოს დეპოზიტარისათვის მიბარებული ფული. მსგავს შემთხვევებში რომის სამართალი ითვალისწინებდა პროცენტის გადახდას დეპოზიტორისათვის ყოველ დაგვიანებულ დღეზე.

რომაული სამართლებრივი პრაქტიკა საბანკო საქმიანობაში განარჩევდა ორი ტიპის ოპერაციას:

- სადეპოზიტო საქმიანობა - რომელიც ბანკს არ ავალდებულებდა სარგებლის გადახდას დეპოზიტორისათვის. ამ უკანასკნელს უნარჩუნებდა ბანკისათვის მიბარებული თანხის სრულად და ნებისმიერ

დროს განკარგვის უფლებას. ბანკის გაკოტრების შემთხვევაში დეპოზიტორი იყო პრივილეგირებულ მდგომარეობაში.

- საკრედიტო საქმიანობა - ბანკს უფლება ჰქონდა აელო ვადიანი სესხი, რომელზეც ბანკი იხდიდა სარგებელს პროცენტის სახით. გაკოტრების შემთხვევაში ბანკის კრედიტორი არ სარგებლობდა არანაირი პრივილეგიით.

რომაული სამართლის მამამთავრებმა სრულყოფილად და ნათლად შეიცნეს კრედიტის ბუნება. სამართალში არსებულმა ამ სიცხადემ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ბიზნესისა და ეკონომიკის განვითარებაში, ხოლო ბანკებმა ლოგიკურად მოიპოვეს კუთვნილი ადგილი საფინანსო ოპერაციებში.

4. მედიჩების საბანკო იმპერია

მედიჩების საბანკო იმპერია 1397 – 1394 წლებში წარმოადგენდა ევროპის უმსხვილეს საბანკო ინსტიტუტს. საწყის ეტაპზე მედიჩის ბანკი არ იღებდა მოთხოვნამდე დეპოზიტებს და მხოლოდ ვადიან ანაბრებზე (*depositi a discrezione*) იყო ორიენტირებული. ბანკს ჰქონდა სრული უფლება შეთანხმებული ვადის გასვლამდე გამოყენებინა აღნიშნული ანაბარი საკუთარი ინტერესების შესაბამისად. *libri segreti* სახელით ცნობილი დოკუმენტი მიხედვით ირკვევა, რომ თითოეულ მოთხოვნამდე დეპოზიტს ჰქონდა საკუთარი ბარათი სადაც მითითებული იყო დეპოზიტორის მხრიდან თანხის უკან მოთხოვნის ალბათობა. რაც მიუთითებს მოთხოვნამდე დეპოზიტების მიღების დაწყებასა და მის არაკეთილსინდისიერად გამოყენებაზე. მედიჩის ბანკის ლონდონის ფილიალია 1477 წლის 12 ნოემბრით დათარიღებული ბალანსიდან ირკვევა, რომ ბანკის საკრედიტო პორტფელის მნიშვნელოვანი ნაწილის წყაროს წარმოადგენს მოთხოვნამდე დეპოზიტები. მედიჩების საბანკო საქმიანობის მკვლევარი რეიმონდ დე რუვერის შეფასებით, ამ დროისთვის მედიჩების ბანკის სარეზერვო ფონდი მიღებული მოთხოვნადი დეპოზიტების 50%-საც კი არ შეადგენდა. [4] როგორც მეთოთხმეტე საუკუნის ფლორენციის მკვლევარი კარლო მ.ციპოლა მოგვითხრობს, მედიჩების ბანკის კრახის უმთავრესი მიზეზი იყო ეკონომიკური კრიზისი, რომელიც თავის მხრივ მოთხოვნამდე დეპოზიტების სესხად გაცემის შედეგად წარმოქმნილმა ხელოვნურმა ეკონომიკურმა ზრდამ განაპირობა. დაკრედიტების გაფართოებამ, რომლის წყაროსაც წარმოადგენდა არა დანაზოგები არამედ მოთხოვნამდე დეპოზიტები შექმნა არაჯანსაღი ეკონომიკური გარემო. XV საუკუნის იტალიაში განვითარებული ეკონომიკური კრიზისები სწორედ დამახინჯებული საბანკო პრაქტიკის შედეგი იყო. როგორც რაიმონდ დე რუვერი აღწერს, მედიჩების საბანკო ისტორიის დასასრულს, მათი სარეზერვო ფონდი მოთხოვნამდე დეპოზიტების 10%-საც არ შეადგენდა. ცხადია მსგავს შემთხვევებში შეუძლებელი არ გამოძღვანდეს მახინჯი საბანკო პრაქტიკის შედეგად წარმოქმნილი პრობლემების რეალური სახე.[4]

5. საბანკო საქმე XVII-XVIII საუკუნეებში

კლასიკური რომაული სამართლის პრინციპებზე დაყრდნობითა 1609 წელს შეიქმნა ამსტერდამის მუნიციპალური ბანკი. აღსანიშნავია, რომ გარდა სამართლებრივი ბაზისა, რომელიც მკაფიოდ განსაზღვრავდა სადეპოზიტო შეთანხმების მონაწილე პირთა უფლებებსა და მოვალეობებს, არსებობდა აღნიშნული შეთანხმების დაცვის ეფექტიანი სახელწმიფო ზედამხედველობის სისტემა. ამსტერდამის ბანკის ჩამოყალიბებას წინ უძღოდა საბანკო ქაოსი, რომელიც ნაწილობრივი დარეზერვების პრაქტიკამ შექმნა. ამსტერდამის ბანკის მთავარ ღირსებას წარმოადგენდა მოთხოვნამდე დეპოზიტების ხელშეუხებლობა. აღნიშნული დეპოზიტების მფლობელებს ჰქონდათ უწყვეტი შესაძლებლობა სრულად ან ნაწილობრივ განეკარგათ ბანკში მათ მიერ დეპონირებული თანხა. სრული დარეზერვების სისტემა იყო აღნიშნული სისტემის გამართულად მუშაობის საფუძველი. საუკუნე ნახევრის განმავლობაში ამსტერდამის ბანკი პირნათლად იცავდა სრული დარეზერვების პირობებს. ბანკის დაფუძნებიდან პირველი 6 წლის განმავლობაში მიღებულმა სადეპოზიტო და ფულადმა რეზერვებმა თითქმის მილიონიან ნიშნულს მიაღწიეს. 1619-1635 წლებში დეპოზიტების მოცულობამ 4 მილიონიან ნიშნულს მიაღწია, ხოლო ფულადმა რეზერვებმა 3,5 მილიონს გადააჭარბა. 1721-1722 წლებში ბანკის დეპოზიტების მოცულობამ შეადგინა 28 მილიონი ფლორინი, ხოლო ფულადმა რეზერვებმა 28 მილიონი ფლორინი. სრული დარეზერვების სიტემის პირნათლად შესრულებამ ამსტერდამის ბანკს მოუტანა დამსახურებული დიდება და პატივი ცივილიზებულ სამყაროში. 1672 წელს განვითარებული საბანკო პანიკის შედეგად როტერდამისა და მიდელბურგის ბანკები იძულებულნი გახდ-

ნენ გადაევადებინათ მოთხოვნამდე დეპოზიტების მფლობელთა მოთხოვნები. მხოლოდ ამსტერდამის ბანკმა შეძლო სრულყოფილად დაეფარა ყველა მოთხოვნა და განემტკიცებინა სტატუსი საბანკო სექტორში. 1776 წელს ადამ სმიტი საკუთარ ნაშრომში „ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ“ ამსტერდამის ბანკთან დაკავშირებით წერდა, რომ ბანკი არ გასცემს სესხებს მოთხოვნამდე დეპოზიტების ხარჯზე. ბანკის ანგარიშვალდებულების სიზუსტის უზრუნველსაყოფად ქალაქის მერს ჰქონდა უფლება სწევოდა ბანკის საცავებს და თავდ გადამოწმებინა ირღვეოდა თუ არა დეპოზიტორთა უფლებები. არცერთ პოლიტიკურ პარტიას არ ჰქონდა ეჭვი და პრეტენზიები ამსტერდამის ბანკის საქმიანობასთან მიმართებაში. პირველი ანგარიშს გახსნის ღირებულება შეადგენდა 10 გილდერს, ხოლო ყოველი დამატებითი ანგარიშის გახსნისათვის იხდიდნენ 3,4 გილდერსა. თითოეული ტრანზაქციისათვის იხდიდნენ 0,6 გილდერს. 1780 წლიდან ამსტერდამის ბანკი არღვევს საფინანსო სამართლის ფუნდამენტურ პრინციპებს, რომელსაც მისი შექმნიდან აღიარებდა და მკაცრად იცავდა. ანგლო-ჰოლანდიური ომის პერიოდში ამსტერდამის ბანკის რეზერვების განაკვეთი მკვეთრად დაეცა. ამის მიზეზი იყო ქალაქის მიერ მოთხოვნილი სესხების დიდი მოცულობა, რომელიც მკვეთრად აღმატებოდა ბანკის ხელთ არსებულ განკარგავდ რესურსებს. მაშინ, როცა დეპოზიტების მოცულობა შეადგენდა 20 მილიონ ფლორინს, ბანკის რეზერვები მხოლოდ 4 მილიონი ფლორინი იყო. ანუ, ბანკმა არა მხოლოდ დაარღვია 170 წლის განმავლობაში მკაცრად დაცული წესრიგი არამედ დარეზერვების განაკვეთი 25%-ზე დაბლა დასწია. ბანკის რეპუტაცია დაეცა, დეპოზიტების მოცულობა კი 1820 წლისათვის 140 ათას ფლორინზე ნაკლები იყო. ამსტერდამის ბანკი იყო უკანასკნელი ბანკი ისტორიაში რომელიც იცავდა სრული დარეზერვების პრინციპს. მის შემდეგ საბანკო სექტორში დომინირებდა დიდი ბრიტანეთის ფინანსური სისტემა, რომელიც ეფუძნებოდა საკრედიტო ექსპანსია და ქალაქის ფულს.

1656 წელს ამსტერდამის ბანკის მაგალითზე ჩამოყალიბდა შვედეთის ბანკი. მსგავსად ამსტერდამის ბანკისა ისიც სრული დარეზერვების სისტემით ოპერირებდა. მოთხოვნამდე დეპოზიტებისა და ვადიანი ანაბრების დეპარტამენტები იყო გამიჯნული, თუმცა შვედეთის ბანკმა მალე დაარღვია მუშაობის აღნიშნული წესრიგი. 1668 წელს შვედეთის ხელისუფლებამ ბანკის ნაციონალიზაცია მოახდინა, ასე დაიბადა თანამედროვე მსოფლიოს ისტორიაში პირველი სახელწმიფო ბანკი. გარდა ტრადიციული სამართლის პრინციპების დარღვევისა შვედეთის სახელწმიფო ბანკმა დაამკვიდრა ახალი ტიპის მახინჯი საბანკო პრაქტიკა, დაიწყო რა ბანკოტების გამოშვება რომელიც არ იყო უზრუნველყოფილი.

1694 წელს ასევე ამსტერდამის ბანკის მოდელის მიხედვით შეიქმნა ინგლისის ბანკი. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ბანკი არ იზიარებდა მოთხოვნამდე დეპოზიტებთან მიმართებაში ამსტერდამის ბანკის მიერ აღიარებულ სამართლებრივ გარანტიებს. უფრო მეტიც მისი ერთერთი მთავარი მიზანი იყო სახელმწიფო დანახარჯების დაფინანსების ხელშეწყობა. დამახინჯებული საბანკო პრაქტიკის შედეგად 1797 წელს ინგლისის ბანკი იძულებული გახდა დროებით შეეჩერებინა მოთხოვნამდე დეპოზიტების განაღდება. იმავე წელს ინგლისის ბანკს აეკრძალა დეპოზიტების უკან დაბრუნება ფულადი სახით, ნაცვლად ფულისა ბანკს ეძლეოდა უფლება მის მიერ გამოშვებული ბანკოტებით გადაეხადა აღნიშნული ვალდებულებები. ასე დაიბადა ნაწილობრივ დარეზერვება დაფუძნებული თანამედროვეო საბანკო სისტემა და ცენტრალური ბანკი, როგორც უკანასკნელი იმედის კრედიტორი.

6. ნაწილობრივი დარეზერვების სისტემის „თეორიული საფუძვლები“

ნაწილობრივი დარეზერვების სისტემის თეორიული და სამართლებრივი საფუძვლები ჩამოყალიბდა პოსტ-ფაქტუმ. საბანკო პრაქტიკა საუკუნეების განმავლობაში არღვევდა კლასიკური რომაული სამართლის ზოგად პრინციპებს. საზოგადოებრივი განათლების დაბალი დონე ფინანსურ კატეგორიებში, სახელმწიფოს პერმანენტული სურვილი გაზარდოს სახაზინო შემოსავლები, მევახშეობის კანონიკური აკრძალვა და ა.შ. წარმოადგენდნენ მახინჯი საბანკო პრაქტიკის ხელისშემწყობ გარემოებებს. ნაწილობრივი დარეზერვების სისტემის ერთერთი მთავარი ბენეფიციარი იყო სახელმწიფო, რომელსაც სურდა განეკარგა იმაზე უფრო მეტი ვიდრე ამის შესაძლებლობა რეალურად არსებობდა. შესაბამისად პოლიტიკოსებს, ინტელიგენციასა და ბანკირებს შორის ჩამოყალიბდა ტრადიციული სიმბიოზი. მათი მიზნები და მოტივები სრულიად თავსებადი და ჰარმონიული იყო. შესაბამისად სამივე დაინტერესებული მხარე ეძებდა გზებს აღნიშნული პრაქტიკისათვის თეორიული და სამართლებრივი ბაზისის შესაქმნელად. შეპარდ ბ. კლაფმა აღნიშნული

პრობლემის სათავეები ნათლად აღწერა 1959 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში დასავლური ცივილიზაციის ეკონომიკური განვითარება. როდესაც ოქრომჭედლებმა გააცნობიერეს, რომ მათთვის მიზარებული დეპოზიტების მხოლოდ ნაწილია საჭირო დეპოზიტორთა მიმდინარე მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად დაიწყეს ე.წ. "promises to pay" ბანკნოტების გამოშვება, რომელიც გამოიყენებოდა როგორც გადახდის საშუალება. ბანკნოტის განაღდების საფუძველს წარმოადგენდა დეპოზიტორის მიერ ოქრომჭედელთან შენახული თანხა, თუმცა ოქრომჭედელთა ზემოაღნიშნული მიგნების საშუალებით ბანკნოტების რაოდენობა მკვეთრად აღმატებოდა დეპოზიტებზე განთავსებულ თანხებს. სახეზე გვქონდა უბრალო ქაღალდის ხარჯზე შექმნილი საკრედიტო ვალდებულებები. შესაბამისად სრულიად ცხადია, თუ რა ცხოველი ინტერესი არსებობდა ამ მეტად სარფიანი უსამართლობისათვის თეორიული და საკანონმდებლო ბაზისის მოსამზადებლად. ჩვენს მიერ განხილული ფუნდამენტური განსხვავებების მიუხედავად, „დაინტერესებულმა“ თეორეტიკოსებმა მოახერხეს და მოთხოვნამდე სადეპოზიტო შეთანხმება გაუთანაბრეს სასესხო შეთანხმებას. აღნიშნული „დაშვების“ შემდეგ წაშალეს გადაულახავი ზღვარი რაც ამ განსხვავებული ტიპის შეთანხმებებს ერთმანეთისაგან ბუნებრივად განარჩევთ. [3]

მოთხოვნამდე სადეპოზიტო შეთანხმებისას დეპოზიტორის მიზანია მისი ფული შეინახოს უსაფრთხოდ და ანგარიშსწორებისათვის მოსახერხებელ გარემოში. შესაბამისად ბანკირი ამ შემთხვევაში ეწევა დაცვისა და კლიენტის საგადახდო დავალებების განაღდების მომსახურებას რისთვისაც მან ბუნებრივია უნდა მიიღოს გასამრჯელო. ვადიანი სადეპოზიტო შეთანხმების დროს დეპოზიტორი დროებით (განსაზღვრული ვადით) სარგებლობაში გადასცემს მის ხელთ არსებულ მსყიდველობით უნარს ბანკირს, რისთვისაც იგი ბუნებრივია იღებს საპროცენტო სარგებელს. „საკვირველია“ იურისტების იმ ნაწილის პოზიცია, რომლებიც მოთხოვნამდე დეპოზიტსა და სესხ შორის არსებულ ამ ფუნდამენტურ განსხვავებას „ვერ“ ამჩნევდნენ და მათ თანაბარუფლებიან შეთანხმებებად განიხილავდნენ. რატომ გახდა შუასაუკუნეების იურისტებისათვის გაუგებარი ის რაც კლასიკური რომაული სამართლისათვის და ძველი რომელი სამართალმცოდნეებისათვის ცხადი ჭეშმარიტება იყო, რომელიც აისახა კიდევ მათ სამართლებრივ აქტებსა და პრაქტიკაში.

მოთხოვნამდე სადეპოზიტო შეთანხმებასა და სესხს შორის არსებითი განსხვავების გასაგებად ყველაზე ზუსტ ინსტრუმენტს მათი განმაპირობებელი მიზეზისა და მიზნის დადგენა წარმოადგენს, სადაც ეს შეთანხმებები კარგად ავლენენ მათ შორის არსებულ არსებით განსხვავებებს. მოთხოვნამდე სადეპოზიტო შეთანხმების მიზანია დეპოზიტორის ფულადი სახსრების უსაფრთხო ფლობა და განკარგვა, ხოლო ვადიანი სადეპოზიტო შეთანხმების მიზანს სარგებლის მიღება, დროებით თავისუფალი ფულადი სახსრების განსაზღვრული ვადით „გაქირავება“ წარმოადგენს.

გამოყენებული წყაროები :

- [1] Jean Escarra- "Principes de droit commercial" p. 256
- [2] Ludwig von Mises – "The Theory of Money and Credit, Indianapolis", Liberty Classics, 1980
- [3] Shepard B. Clough – "The Economic Development of Western Civilization", 1958
- [4] R. De Roover, The Rise and Decline of the Medici Bank, 1397–1494.